

tic de la llengua d'arribada. Els traductors s'han enfrontat a l'àrdua però essencial tasca de capturar la veu distintiva i políticament carregada d'Espriu, mostrant la seva gran habilitat per preservar la sonoritat única de l'original, el context històric i la profunda ressonància espiritual.

Vicent MARTINES
Institut d'Estudis Catalans

ESTRUCH TRAITÉ, Josep (2023): *Històries de paraules. Vocabulari i fraseologia de Badalona*. Badalona: Pont del Petroli, 312 p.

Semblava que el parlar d'una població propera a Barcelona, formant part del català central, no havia d'oferir prou materials per dedicar-li un llibre de més de 300 pàgines com és el que ens proposem ressenyar. L'autor, Josep Estruch Traité, llicenciat en Filologia catalana, és professor de català, corrector, traductor i assessor lingüístic. Amb aquest currículum i un lligam acendrat a la seva ciutat natal, no ens ha d'estranyar que durant anys hagi parat l'orella atenta al seu llenguatge, arreplegant-ne mots i variants, descrivint-los meticulosament, il·lustrant-los amb exemples, intentant arribar a les seves arrels i mostrant-ne el seu valor. Uns coneixen una plena vitalitat; altres ja són, com diu l'autor, «pastura de la nostàlgia»; uns han entrat al Diccionari, altres potser són a la sala d'espera; altres no hi entraran mai pel seu localisme o nul·la vitalitat. El llibre comprèn sis seccions, dedicades a particularitats del badaloní, elements de la gastronomia, animals i plantes, jocs i esports, «De tot i força» i fraseologia i cultura popular; en conjunt contenen una quantitat no gens menyspreable d'unitats lingüístiques d'un extraordinari interès lexical.

Una part important comprèn un cert nombre de badalonismes (un centenar, que a l'índex de mots van marcats amb un asterisc), a voltes estesos a la comarca del Maresme i a voltes presents en alguns escriptors badalonins: *micaco* 'nespra del Japó', *badiu* 'eixida d'una casa', *tornemi* 'xuixo', *barri*, *tussa* 'autobús', *tussero* 'conductor d'autobús', *piseria* 'edifici amb molts pisos', *ple* o *ple de* 'molt(s)'; amb especificació semàntica: *batiport* 'post que priva que l'aigua de pluja entri pel cancell', *bomba* 'fanalet', *pràctic* 'buf', i molts més; a continuació en comentarem alguns.

Micaco i *badiu*, convertits en bandera d'identitat local, coneixen un ressò social com el Ball del Micaco, Els Micacos 'castellers de Badalona', Festa del Badiu, *El Badiu* (revista), restaurants, escola bressol, club social; la seva presència al *Diccionari General* (1932) és deguda a l'amistat de Fabra amb uns amics badalonins que li van cridar l'atenció sobre aquests mots característics; l'autor fa referència a l'origen del mot gràcies a les recerques de Ko Tasawa, que, a instàncies meves durant un curs de doctorat, va establir-ne l'àrea d'ús i precisar-ne l'ètim japonès. Uns altres són absents del diccionari normatiu: *gimballetes* 'figures de sucre candi', *carall de Jan* 'espardenya', *moca* 'medusa', *tirapells* 'tiragomes', *nyànyaro* 'balsamina'. Al costat de mots amb història, hi figuren neologismes moderns com *tussa* 'autobús' (i der. *tussero*), a partir del nom de la companyia de transports TUSA (recordem casos paral·lels com el de l'andorrà *clípol* [*< Climent i Pol*, fundadors de l'empresa], o el del mallorquí meridional *exclusiva*, autobús que tenia l'exclusiva de viatges Palma-Calonge); *xupi-xupi* o *xupi*, adaptació de *Chupa-Chups*, o productes de la creativitat: *tacatà* 'esport de platja'.

La dimensió dialectològica és present aquí i allà (Estruch havia cursat, a la Universitat, amb bona nota, l'assignatura de dialectologia), i de fet el llibre n'és ple: als exemples esmen-

tats, afegiu *sota*, *fer panxot*, etc.; quan fa precisions semàntiques sobre la diferència entre el *carall de Jan* i la *botifarra de mar*; quan fa dialectologia comparada exhibint les variants de *albercoc* (*bercoc*, *aubercoc*, etc.), afavorides per l'ús que en feien els infants jugant amb els pinyols; o de la *paparola* (*porqueta*, *porquí*, *pastereta*, *cabreta*, *bouet*, etc.), o d'*eixancarrar* (*enxancarrar*, *eixancamellar*, *escarranxar*, *enxarrampar*, *eixancarrelar*, *escarmalar*, *escamarlar*). O quan recorre a la cultura popular i descriu amb detall els jocs infantils (el *covarat*, *saltar a dena* o *fer llúpia*); o n'esmenta llurs elements (*bales*, *balins* i *truques*); n'hi apareixen d'origen misteriós (*jugar a uitis*, amb pinyols d'albercoc); o es donen a conèixer unitats noves d'innegable interès com *llepar* 'rebre les conseqüències de l'actuació d'un altre', *manxetes* 'burles', *nafreta* 'fogonet de terrissa', *fer papis* 'burxar-se el nas'; *fer el pipa* (i *pipejar* 'algú, ficar-se allà on no el demanen'). També recorre a la comparació amb altres dialectes, com en el cas de *sipi* 'escopinada' del balear, apòcope de *sípia*, amb pèrdua anormal en badaloní de la vocal final, provocada segurament per fonosintaxi ("sípia a la cara" > "sipi a la cara"), un fenomen que en mallorquí ha afectat els mots acabats en *-ia* àton (*histori*, *gabi*, etc.), però aquí d'una manera sistemàtica; podríem afegir-hi *ballar d'escarrabill*, quan la baldufa balla fent tentines, que en mallorquí en dèiem un *esquirol*, o que la baldufa *esquirolejava*, fent una comparació del moviment de la baldufa amb la rapidesa de l'esquirol, en mallorquí 'llebre molt corredora'.

El rigor de la recerca es fa palès amb el recurs a obres de referència obligada, com el Diccionari Alcover-Moll o el Diccionari etimològic de Coromines, a més de diccionaris diversos de les llengües romàniques (francès, castellà, italià, asturià) i una informació de primera mà, directa, de la mare de l'autor, els amics, els col·legues; tot, amb el fons d'una curiositat innata i una experiència personal, curulla d'inquietud i amor per les paraules.

El món dels jocs, sovint ancestrals, amaga a voltes arcaïsmes preciosos, com *fer el cava-llet* del joc de la baldufa, quan, per fer arribar lluny l'estri, es crida *Gambes!*, referit a les cames, un arcaïsmes apartat de la circulació pel nom del crustaci, però que és present en derivats com *gambada* o en noms compostos d'ocells camallargs (*gamba roja*, *gamba verda*) fins i tot en l'*esgandimbar-se* de les criatures; aquest gust pel passat el fa recordar noms de lloc o de persona fixats pel rovell del temps: *forn de Quim Bertran*, *de Cal Cremat*, "l'Arenal, que en deien llavors"; *en Guiloba*, *en Gotzo*, *en Picapanís*; o en revela paralelismes curiosos, com en el joc de *Pela*, *Maria*, que cridava el que descobria l'amagatall, amb el primer element que entronca amb el mallorquí de la meua infància, *jugar a pela*, amb valor diferent perquè ens tiràvem la pilota a ferir. En aquest àmbit dels jocs d'infants, és valuosa la incursió en el món de l'art, quan il·lustra el joc de 'saltar i parar' (*saltar a dena*, *fer llúpia*, en badaloní) amb el quadre *Jocs de nens*, de Pieter Brueghel el Vell (1560).

La formació de l'autor en història de la llengua i gramàtica històrica el condueix a registrar arcaïsmes, com *perterir* 'fer sofrir llargament'; o a esmentar casos de diacronia dins la sincronia, provocats per la diferència de generació i l'acció de la normativa (*treure a marc* → *treure a mar*, *llàpits* → *llapis*, *incèndit* → *incendi*, *moïment* → *moviment*); o a recordar el canvi fonètic de *deuga* 'doga' en *delga* o el semàntic de l'originari *estendre la roba* a l'actual 'penjar-la d'un fil', quan aquella ja no s'estén. La seva formació filològica l'indueix a examinar la vessant etimològica de diversos mots: així, assaja d'explicar el *timborro* 'tros gros de pa' a partir de *quimarro*; la *mosca* 'llesca untada d'allioli', des de *mòs*, *mòssa* encreuats amb *osca*, que explicaria l'obertura de la vocal; o *panerola* esdevingut *paparola* per homonimització semàntica amb *papa* 'cuca'; i d'altres com *petjaules* 'agafa-

dors de la cuina', *remestons* 'articles que fa temps que no es venen', *regaró* 'línia inquieta i bellugadissa on la mar toca la platja' (equivalent a la *llongada* de la costa gironina), translació d'un terme nàutic; *pomaplè* 'tipus de tomàquet' (< *pom a ple*); *quiscàrria* i el contracte *quisca*; *guissot* 'bernat ermità'. S'aventura a justificar l'ètim de *fer cagalló* 'treure profit d'allò que pensaves que no servia per res'. I de vegades dissenteix de l'explicació d'etimologistes consagrats, com és el cas de *moca*, que no relaciona amb *moc* (< *MUCCUS*), com insinuava el *DCVB*, sinó amb el preromà *MAUCA* 'ventresca i conjunt de budells', segons proposta de Coromines, i que justifica l'obertura de la vocal. L'etimologia, a més de l'origen d'un mot, s'ocupa dels canvis posteriors a través de metàfores i metonímies: remarquem, en aquesta línia, l'explicació de *estantís*, en nota, que es considera un derivat de *estant* 'armari amb porta mosquitera de la cuina', on, «quan el menjar hi portava massa dies es tornava estantís».

Els components lèxics formen el cabal tradicional de la llengua, però, com a sistema viu, apareixen noves unitats, neologismes, com ha passat amb *titins* 'bolquers d'un sol ús', *pràctic* 'buf'.

L'etimologia també s'estén als manlleus a altres llengües: *sallar* 'lliscar una cosa damunt l'altra', '(la nau) avançar veloçment', és mot atribuït al provençal de Marsella, on es va instal·lar una colònia de pescadors catalans; i seria occità el determinant de l'expressió *pixar d'escarrabill* 'engegar el rajolí esquitxant a totes bandes'; *pendentifero*, considerat una adaptació del fr. *pendentif*; *ballar el xeringosso*, amb un complement manllevat al castellà, *jerigonza* 'ball de Nadal', traspasat a 'aguantar-se el pipí' a través de 'anar de bòlir'.

Atesa la condició composicional de la normativa catalana, que suma formes dialectals en el conjunt estàndard, Estruch aprofita l'ocasió per assenyalar l'absència d'una unitat lèxica local en el diccionari acadèmic; així passa amb *grenyat*, equivalent al cast. *crujiente*, que, segons l'autor, hauria estat calcat pel cat. *cruixent*, tot i que l'atribució em sembla dubtosa; sí que té taca de castellanisme evident *jugar a saco* 'joc de pilota' i el verb *sacar* 'treure', que en alguns llocs han substituït els anteriors *trinquet* i *joc de pilota*, dels quals s'addueix documentació, mentre que s'hauria alliberat del sambenet de castellanisme *carretilla* 'tipus de petard', amb un sufix d'estirp catalana. També l'autor aprofita l'ocasió per denunciar un evident error normatiu, present des del *DG* 1932, referent a *pler* (com si fos un derivat de *plaer*) amb el sentit de 'molt' («M'agrada *pler*». «Hi havia *pler* de noies»), un ús badaloní i del Maresme però que, a través d'un argument de lingüística romànica, l'autor proposa, amb raó, canviar per *ple* («M'agrada *ple*». «Hi havia *ple* de noies»), guiat per construccions paral·leles de l'occità («I a *plen* de toristas estrangers») i del francès («J'ai *plein* de choses à faire»). En nota, expressa la seva disconformitat amb la supressió del diacrític de *cós* (d'una agulla) i *jóc* 'indret on dorm l'aviram', probablement perquè deu pensar que l'ús d'aquests accents, encara que simplifiquin l'ortografia, ajuden a recordar la qualitat de la vocal.

La lectura d'aquest llibre desperta reflexions sobre algun punt de vista de l'autor. *Dena* no deriva del ll. *DECIMA*, sinó de *desena*, amb pèrdua de la -s- sonora; per a [fruita] còvia 'pas-sada', aplicat a pomes, tomàquets, sardines, s'hauria partit de l'ou que, de tant de ser covat, s'ha tornat "escaldufat i s'ha fet malbé", semànticament paral·lel a l'expressió *tornar-se lloca*: potser es podria tenir en compte el fr. *oeuf couvi*, i que M. Agustí, de Girona (s. XVII), ja parlava de *nous cúbics*; respecte a la variació de timbre *còvia/còvia*, misteriosa per a l'autor, cal partir d'una pronúncia de o tancada que, més tard, seguida d'una síl·laba àtona en i, tendeix a obrir-se en català oriental (com de *carbó*, *carbònic*, o de *Aramon*, *aramònic*), segons va de-

mostrar Joan Mascaró (1984). Respecte al concepte d'homonímia, caldria precisar que s'aplica a dos mots d'origen diferent ([sɔl] [< SOLEM] 'astre' i [SOLUM] 'terra'), mentre que parlem de polisèmia quan un mateix mot (*fulla*) pren significats diferents ('del ganivet', 'd'un arbre', etc.).

El llibre s'obre amb un bell pròleg de Coloma Lleal, professora emèrita de la Universitat de Barcelona, i es clou amb uns índexs de mots, de topònims i antropònims i d'idiomes. El contingut satisfarà els lectors badalonins i del Maresme, com també els més exigents enamorats de la nostra llengua, car l'obra combina magistralment l'estil periodístic amb la solidesa científica, que es fa palesa en el recurs a obres de referència obligada, com el Diccionari Alcover-Moll o el Diccionari etimològic de Coromines, a més de diccionaris diversos de les llengües romàniques (francès, castellà, italià, asturià) i una informació de primera mà, directa, de la mare de l'autor, els amics, els col·legues, tot amb el fons d'una curiositat innata i una experiència personal, curulla d'inquietud i fascinació per les paraules. Una lectura plàcida i alhora enriquidora. No hi falta algun esbarjo poètic, com quan descriu el paisatge del parc de Sutton de Londres; o recorre a la ironia («El pa amb tomàquet. Pobre Guifré el Pilós, que no en va tastar mai!»). Tot això ha fet teixir unes meravelloses i valuoses històries de paraules, una mina d'informació dialectològica, que ens era amagada, i que ara s'aborda amb prou fortuna des de la dialectologia, tant descriptiva com diacrònica, la cultura popular i la lingüística romànica. Una mostra de la bona recepció per part dels lectors és que, exhaurida aquesta edició, ha aparegut la segona (2024), que l'autor, enriquit amb noves paraules dels lectors i amb recerques personals, podrà presentar com a nova edició ampliada. Tot un símbol de l'adhesió dels parlants a la seva varietat lingüística i de la seva resposta entusiasta quan el llibre és fet amb rigor i amenitat.

Joan VENY

Institut d'Estudis Catalans
Universitat de Barcelona

FÀBREGAS ALEGRET, Immaculada / PUJOL BERCHE, Mercè (coord.) (2024): *Antoni M. Badia i Margarit, la llengua per damunt de tot*. Perpinyà: Presses Universitaires de Perpignan, 90 p.

Aquest volum recull en sis capítols les corresponents ponències presentades en una jornada d'estudi que es va celebrar a Perpinyà el 17 de desembre del 2020 amb motiu de l'any Badia i Margarit. Aquestes sis contribucions per ordre són les següents:

A «Badia i Margarit, obrint camins a la llengua catalana», a càrrec de Carles Duarte i Montserrat, comissari de l'any Badia i Margarit, es mostra la polifacètica obra del nostre protagonista, el seguiment que sempre va fer dels nous corrents lingüístics, la seva obertura a l'exterior en una Espanya aleshores tancada, i una capacitat de formar i encoratjar nous investigadors.

A «Antoni M. Badia i Margarit, a la base de l'Observatori de Neologia», a càrrec de Maria Teresa Cabré i Castellví, presidenta de l'Institut d'Estudis Catalans, es posa l'èmfasi en la seva contribució en la reflexió sobre la identificació dels neologismes.

A «Desdoblament del gènere: evolució i tractament del gènere a través del temps», a càrrec d'Immaculada Fàbregas, de la Universitat de Bretanya Sud, l'autora tracta un tema omni-